

MARIA OHLSSON

Skämt, makt och myter – humor i genusperspektiv

Kvinnor saknar humor. Det är en vanlig fördom. Men humor är en förhandlingsarena som är starkt präglad av genusordningen. Hur bemöts kvinnor och män när de skämtar? Att skämta är något som inte riktigt förväntas av en kvinna. Maria Ohlsson diskuterar humor som en manligt kodad domän.

Humor fyller många funktioner i våra liv. Kanske tänker man först på mer eller mindre lättviktig underhållning, men vi använder oss av humor till mycket mer än att "bara" roa oss. Humor och skämt är inte heller så okomplicerat som vi lätt föreställer oss när vi sitter i goda vänners lag och pratar och skrattar. I många sammanhang har humor med makt och status att göra, och detta märks inte minst när man studerar humor i genusperspektiv. Det kan gälla frågor om hur kvinnor och män skämtar och hur deras skämt bemöts, liksom även hur vi skämtar om kvinnor och män. Myter kan också påverka våra förväntningar på talaren eller skribenten – i vår kultur finns det t.ex. en seglivad myt att kvinnor saknar humor. Denna typ av myter eller s.k. folklingvistiska föreställningar om kvinnors och mäns språk har framhållits som något som feminister bör uppmärksamma, eftersom fördomar ofta har mer genomslagskraft än fakta (Cameron 1992). Det här är frågor som ska behandlas i denna artikel, men först ska jag kortfattat ta upp humor i relation till genussystemet på ett mer teoretiskt plan.

Humor och genussystemet

I ett socialkonstruktivistiskt perspektiv blir kön – i betydelsen socialt och kulturellt kön, eller med andra ord genus – inte en egenskap man "har" utan något som man skapar. West & Zimmerman (1991) har myntat det ofta citerade uttrycket "doing gender", vilket kan översättas med "att praktisera kön" (Gomard 1996). "Gender is what culture makes out of the 'raw material' of (already socially constructed) biological sex", skriver Mary Crawford (1995:13). Hon menar att genus inte är ett attribut hos individer utan ett system av betydelser som kan studeras på tre nivåer: samhälls- eller sociostrukturell, interpersonell och individuell nivå.

På den sociostrukturella nivån kan genus ses som ett system av maktrelationer. I de flesta samhällen har män mer offentlig makt, ifråga om politiskt inflytande, lagstiftning, samhällsdebatt och forskning. På den interpersonella eller interaktionella nivån är genus tecken som vi använder oss av för att veta hur vi ska bemöta andra i social interaktion, vilket dock till stor del sker omedvetet. På den individuel-

la nivån är genus det vi förknippar med kvinnlighet och manlighet. Människor utvecklar sin identitet inom ramen för de diskurser som står till buds, och därför kan genus t.o.m. fungera som en självuppfyllande profetia:

Gender, then, is a self-fulfilling prophecy (Unger and Crawford, 1992). Women *are* different from men. Yet, paradoxically, this is not because they are women (Bohan, 1993). Each of us behaves in gendered ways because we are placed in gendered social contexts. Women encounter different social contexts from men. Women and men face different expectations and norms even for what look like identical situations. Therefore, if women try *not* to 'do gender', they will confront the social consequences of violating these norms and expectations. (Crawford 1995:16)

Den sociala könsidentiteten produceras alltså i interaktion med andra människor och betingas i stor utsträckning av de kulturella koder som råder i det samhälle där man växer upp (Søndergaard 1994). Individiden kan inte så lätt avvika från dessa koder, i alla fall inte utan att betala ett pris för det.

Förhållandet mellan humor och genus kan studeras på alla nivåer i genussystemet. På den sociostrukturella nivån kan vi notera exempelvis hur den dominerande synen på genus reflekteras i forskningens föreställningar om humor liksom i förmedlad humor, som skämtteckningar. På den interaktionella nivån kan humor fungera så att den såväl bibehåller som kullkastar genusrelationer. På en individuell nivå talar man om att ha humor, och det ses då som en inneboende personlig egenskap vilken kvinnor ofta påstås sakna eller i alla fall ha i lägre grad än män (Crawford 1995).

Indirekt kommunikation

När man skämtar kan man säga saker som inte vore möjliga att ta upp inom ramen för en allvarlig diskussion, eftersom skämt är en ram där innehållet inte räknas. Men om lyssnaren inte godtar ett visst yttrande som skämt hålls talaren ansvarig för ett tivelaktigt innehåll (Emerson 1969). Det kan gälla både direkt

kommunikation ansikte mot ansikte och indirekt kommunikation via massmedier, i talad eller skriven form, eller scenframträdanden.

Joan Emerson (1969) har undersökt hur samtalarare kan förhandla fram en allvarlig tolkning av ett skämtsamt yttrande.¹ Här återger jag ett par fall av indirekt kommunikation där den ena parten vill att den andra ska ta ansvar för ett skämt som om det vore allvarligt menat. Av ett exempel från den tidiga naziperioden (1933-1938) i Tyskland framgår att talaren ensam inte kan avgöra hur hennes/hans yttrande ska förstås. Då arresterades ett antal kabaretartister för sina imitationer av och skämt om Hitler och hans regim. Att vare sig artisterna eller deras publik uppfattade underhållningen som ett politiskt ställningstagande spelade ingen roll, eftersom makten att avgöra detta låg ensidigt hos den ena parten.

Ett mer demokratiskt system möter vi i två nyhetsnotiser från 1967. Den första innehåller ett uttalande av folksångerskan Joan Baez, som gett sin advokat i uppdrag att stoppa skämttecknaren Al Capps figur "Joanie Phoanie" som förekom i en av hans tecknade serier. Joanie är en idol som sjunger protestsånger mot skyhöga gager, vilket Baez tolkade som inte bara en karikatyr av hennes själv utan ett angrepp på hela proteströrelsen. Tecknaren håller fast vid att Joanie är en skämtfigur och accepterar inte Baez' försök att omförhandla avsikten med hans serie.

AL CAPP'S REPLY TO JOAN BAEZ IN COMIC TIFF

Cartoonist Al Capp said yesterday that if folksinger Joan Baez can prove that the character 'Joanie Phoanie' in his "Li'l Abner" strip resembles her, "I feel sorry for her."

"Joanie Phoanie is a repulsive, egomaniacal, un-American non-taxpaying horror," said Capp. "I see no resemblance to Joan Baez whatsoever, but if Miss Baez wants to try to prove it, let her." (*San Francisco Chronicle*, January 11, 1967.) (Emerson 1969:175.)

Genom att Capp inte går med på Baez' tolkning blir hennes position svår. Det bästa hon kan göra är att låta saken bero. – En jämförel-

se med de tyska kabaretartisterna ger vid handen att den möjlighet som Capp utnyttjar inte står dem till buds. Maktförhållandena är sådana att de helt enkelt inte tillåts argumentera.

Direkt kommunikation

Om ett skämt lyckas eller ej har inte bara med skämtets kvalitet att göra, d.v.s. att vi skrattar mer åt roligare skämt än åt mindre lyckade. Humor är socialt producerad och en del av sociala hierarkier (Crawford 1995). Och även i ett informellt samtal är skämtande ett risktagande, eftersom skämtet kan misslyckas och mottagaren ta illa upp. Hur ett skämt tas emot har att göra med skämtets innehåll, t.ex. hur känsligt eller tabubelagt ämnet är, hur tydligt skämtaren har signalerat att det rör sig om ett skämt, relationen mellan talarna och talsituationen (Emerson 1969). I en viss situation kan det vara mindre lämpligt att skämta och det kan också vara olika lämpligt i olika faser av ett samtal.

En studie av olika typer av förhandlingar har visat att skratt och skämtande förekommer regelbundet mellan förhandlingens olika faser och i början och slutet av förhandlingen. Om däremot en deltagare tar ett skämtsamt initiativ mitt inne i förhandlingsfaserna kan det falla platt till marken, eftersom det är olämpligt att skratta just då av samtalsstrukturella skäl (Adelswärd 1995).

Relationen mellan talarna har delvis med makt att göra: det är större chans att ett skämt lyckas ju mer makt skämtaren har och ju högre pris lyssnaren får betala för att avfärda ett skämt. Vidare spelar det in om skämtaren är en person som har rätt att skämta i den aktuella situationen (Emerson 1969). Jag tror också att lyssnarens förväntningar påverkar – en person som förväntas skämta har lättare att lyckas med detta. Och dessa förväntningar ställs oftare på män.

Hur skämtar kvinnor och män?

Vem som skämtar i samtal har att göra med många fler faktorer än den enskilda individens skämtlynne. Förutom de begränsningar

våra kulturella koder lägger på individen har även hennes eller hans status eller roll i den aktuella situationen stort inflytande. Jag ska därför behandla frågan hur kvinnor och män skämtar utifrån några undersökningar av olika kommunikationssituationer: institutionella samtal, skolsamtal, tv-diskussioner och informella samtal vänner emellan.

Skämt i institutionella samtal

Skämtande på förlossningsavdelningarna på fem sjukhus i Milano har studerats av Franca Pizzini (1991) genom deltagande observation och inspelningar. Hon följde 100 blivande mödrar och studerade bl.a. vem som initierade skämtandet och vem som var måltavla för skämtet. Resultat bekräftar vad Coser (1960) funnit, nämligen att de som stod lägre i hierarkin initierade färre skämt. Barnmorskorna skämtade mindre än läkarna om de senare var närvarande, sjuksköterskorna skämtade mindre än barnmorskorna om dessa var närvarande, patienterna och deras makar skämtade mindre än sköterskorna. Och de få gånger någon som stod lågt i hierarkin försökte sig på ett skämt ignorerades det helt. Sjuksköterskor som skämtade sinsemellan slutade med det i närvaro av en läkare, vilket inte betyder att sköterskorna plötsligt förlorade sitt sinne för humor utan visar den hierarkiska strukturens vikt.

Statushierarkin avgör även vem som blir måltavla för skämtet. På förlossningsavdelningarna blev patienten, den födande kvinnan, oftast måltavla för skämt från personalen. Statusstrukturen upprätthålls av skämt som riktas nedåt, medan den kan hotas av skämt som riktas uppåt. Av den senare, uppåtriktade typen fanns få exempel och dessa skämt följdes så gott som aldrig av skratt från samtliga närvarande. En person som står lägre på hierarkistegen kan dock skämta om hon eller han använder sig själv som måltavla eller någon som står ännu lägre på stegen. De blivande mödrarna skämtade om sig själva, barnmorskorna riktade sina skämt mot patienter, sjuksköterskor och yngre barnmorskor. Det fanns ett fåtal exempel på att barnmorskor hade

läkare som måltavla för sina skämt, och då rörde det sig oftast om ett vänligt retande, antingen för att läkaren var ung och oerfaren eller för att barnmorskan och läkaren arbetat ihop under lång tid och stod på vänskaplig fot. Man kan alltså säga att vem som blir måltavla för ett skämt både speglar den existerande hierarkin och bidrar till att positionera de närvarande i en hierarki.

Skämt i skolsamtal

I skolan finns det stora skillnader mellan flickors och pojkars agerande. Det är pojkar som pratar, skojar och busar, som utmanar läraren och lockar både kamrater och lärare till skratt. Pojkar fostras till att bli aktörer och får lära sig att ta emot olika reaktioner, från utskällningar till skratt. Flickor däremot får ofta rollen som publik. De fostras till att vänta på sin tur, samarbeta, ta hand om andra och bli skickliga administratörer. Den här beskrivningen gäller majoriteten av eleverna, men det finns också undantag. I varje klass brukar det finnas någon talför flicka och några tystlåtna pojkar (Einarsson & Hultman 1984).

I mitt avhandlingsarbete studerar jag elevers samtal i grupp utan någon vuxen ledare. Såväl enkönade som blandade grupper har videoinspelats när de arbetar tillsammans med att lösa ett problem. Eleverna är 10 och 14 år gamla. I denna talsituation är växlingen mellan allvar och skämt många gånger snabb och överrumplande (Ohlsson 1992, Almlöv & Ohlsson 1996).

Framför allt är den stora mängden pojkskämt påfallande. Av de drygt 200 skämt som analyserats står pojkarna för 3/4. Ätminstone uttryckt i absoluta tal vågar man därför påstå att pojkar skämtar mer än flickor. Om man fokuserar talaren i stället för talet, finner man samma tendens: det är betydligt fler pojkar än flickor som är skämtare och det är fler pojkar som skämtar mycket. Humor har ofta en positiv verkan på det sociala klimatet och gruppkänslan, men ett alltför frekvent skämtande kan leda till konflikter i gruppen. Detta är könsrelaterat – eftersom det är pojkar som skämtar mest är det också bland dem dessa problem uppstår.

I en närstudie av samma elever i enkönad och blandad grupp har jag funnit att flickorna diskuterar livligt och skämtar mycket i den enkönade gruppen. När de sedan fortsätter diskussionen i en blandad grupp blir de betydligt mer tillbakadragna och slutar även skämta. I en mening kan man säga att flickorna därmed uppträder mer traditionellt "kvinnligt". Å andra sidan kan man med samma rätt hävda att den stil man ser i den enkönade flickgruppen är ett genuint sätt för flickor att interagera. En väg ur denna skenbara motsägelse är att se flickornas olika sätt att vara som ett uttryck för att de intar olika positioner och att möjligheterna för dem att välja position också har med maktförhållanden att göra (Ohlsson under utg.).

Man kan tänka sig flera förklaringar till den kvantitativa skillnaden mellan pojkars och flickors skämt. Pojkar använder ibland skämt som en motståndsstrategi i skolan, och skämt fungerar också som en maskulinitetskonstituent, ett sätt att konstruera sin sociala könsidentitet, vilket diskuteras nedan. Flickor är normalt mera skolanpassade och väljer ett annat förhållningssätt. Men det är också viktigt att framhålla att flickorna visar en genuin arbetsglädje, varför det lägre antalet skämt inte är ett uttryck för humor- eller glädjelöshet.

Skämt i tv-diskussioner

Skämt i några svenska TV-diskussioner som sändes under hösten 1995 har undersökts av Cecilia Almlöv (Almlöv & Ohlsson 1996). Även i denna situation stod männen för de flesta skämt, omkring 4/5, med reservation även här för att antalet skämt inte satts i relation till mängden tal. Samma tendens gällde även programledarna i ett program som hade både en kvinnlig och en manlig sådan. Den manlige programledaren initierade alla skämt utom ett, medan kvinnan stod bredvid och skrattade uppskattande. Sättet att skämta visade en könsrelaterad skillnad, vilken bestod i att män oftare använde sig av skämt i en argumentativ samtalsstil, där de utnyttjade paradoxer och provocerande underdrifter och

överdrifter. Kvinnorna skämtade oftare genom snabba responser, kontringar till någon som skämtat med dem.

Skämt i informella samtal

Hur man skämtar i informella samtal med vänner har Ervin-Tripp & Lampert (1992) undersökt. Samtalarna är vita amerikanska studenter mellan 18 och 35 år. Studien har koncentrerats på hur kvinnor och män skämtar om sig själva. Generellt förekommer det få färdigformulerade skämt av typen rolig historia i de undersökta samtalen. Betydligt vanligare är personliga anekdoter, skämt om personer utanför gruppen liksom även skämt med de närvarande, självnedvärderande skämt och historier samt andra ordlekar och kvickheter.

Skämt om den egna personen används olika mycket av kvinnor och män i enkönade och blandade grupper. Mer än hälften av kvinnorna i enkönade grupper delade med sig av självavslöjande berättelser, mot bara 16 procent av männen i enkönade grupper. I blandade grupper ändrades mönstret: skämt om den egna personen producerades av 2/3 av de manliga talarna, men av färre än 1/3 av de kvinnliga.

Organiseringen av den självriktade humorn varierar. Kvinnorna bygger ofta på varandras bidrag, och producerar på det viset fler humoristiska repliker än männen. Männen, å andra sidan, introducerar oftare humor. I enkönade grupper tar männen fler nya humoristiska initiativ, medan kvinnorna bygger mera på varandras tidigare skämt och tar därmed färre nya initiativ.

Den självriktade humorn fyller olika sociala funktioner: 1) utjämnande, d.v.s. en person med hög status tar initiativ till att jämna ut den sociala hierarkin, 2) försvarande, d.v.s. en person försvarar sig själv genom att skämta om en svaghet innan någon annan gör det, 3) delaktighet, man finner likheter mellan sig själv och andra, 4) hanterande, d.v.s. man hanterar svagheter genom att bagatellisera dem.² I det här materialet finns en tendens att männens humor oftare fyller de första två funktionerna och kvinnornas oftare de sista

två. Vidare är männens skämt oftare överdrivna, överkliga och ibland uppenbart osanna, och denna tendens är starkare i blandade än i enkönade grupper. Kvinnornas skämt är oftare av typen hanterande, och bedöms väcka mer empati.

Det framkommer med andra ord en könsskillnad vad gäller de självnedsättande skämtens sociala funktion, men Ervin-Tripp & Lampert har också gjort experiment som visar att vi har en benägenhet att förvänta oss dessa skillnader och därmed att tolka mäns och kvinnors yttranden olika. När försökspersoner fick läsa ett utdrag ur ett samtal mellan en kvinna och en man tolkades de skämtsamma replikerna som mer försvarande om försökspersonerna fick uppgiften att skämtaren var en man, och som mer inriktade på delaktighet och hanterande om de trodde att skämtaren var en kvinna. Här ser vi ett exempel på genus som självuppfyllande profetia.

Hur skämtar vi om kvinnor och män?

Skämt betraktas ofta som något trivialt, men vårt sätt att skämta om män och kvinnor är värt närmare analys och eftertanke, eftersom det berör alla genussystemets nivåer. Skämt kan å ena sidan spegla den dominerande synen på genus och därmed bevara genusrelationer, men kan å andra sidan också fungera subversivt och ha motsatt effekt (Crawford 1995).

En infallsvinkel för att beskriva humorns olika effekter är att skilja mellan divisiv och subversiv humor (Bing 1999). Med divisiv humor avses sådan som delar upp människor i "oss" och "dem", så att t.ex. män hör till ingruppen och kvinnor till utgruppen. Divisiva skämt reflekterar ofta sociala myter, t.ex. att kvinnor pratar för mycket, och kan även förstärka dem. Den subversiva humorn däremot ifrågasätter och driver med konstgjorda uppdelningar och felaktiga sociala myter.

Kvinnan är många gånger måltavla för divisiva skämt. Hon framställs som den "andra" och är främst till för att tillfredsställa mannen vad gäller sex, mat och dryck. Men det finns

också "motskämt", där kvinnan blir ingrupp och mannen måltavla. Ett par exempel:

Manlig version:

Why did God make women?

Because sheep can't cook.

Kvinnlig version:

Why do men have legs?

A vibrator can't take out the garbage.

Manlig version:

What do you do if a woman knows the directions?

Get lost.

Kvinnlig version:

The children of Israel wandered around the desert for 40 years. Even in Biblical times men wouldn't ask for directions.

(Bing 1999:6.)

Många av de divisiva skämten är aggressiva – de aggressivaste anti-mansskämten är förmodligen kastrationsskämten. Till de mest kränkande skämten riktade mot kvinnor hör skämt om oattraktiva kvinnor. De slår i dubbel bemärkelse genom att de inte bara pekar ut kvinnan som oattraktiv utan också som någon som mannen inte vill förknippas med eftersom en oattraktiv kvinna sänker hans status.

What do a fat girl and a moped have in common?

They're fun to ride, but you don't want your friends to see you on one.

(Bing 1999:4.)

Är då divisiv humor nödvändigtvis av ondo – kan den inte bara vara underhållande? Många, även feminister, tycks kunna uppskatta den sortens humor så länge de själva hör till ingruppen. Bing och många med henne menar att vi har all anledning att se upp med denna typ av skämt. De förstärker nämligen kategoritänkande och stereotyper genom att behandla kvinnor och män som ömsesidigt uteslutande och inom sig homogena kategorier. Även om denna typ av humor kan få medlemmar av en maktlös grupp att känna sig bättre till mods när de skrattar åt makthavarna, kan skämten ändå stärka snarare än kullkasta den privilegi-

erade gruppens makt. Vi bör alltså avstå från att berätta divisiva skämt eftersom det ligger i kvinnors intresse att minska strikt könskategori- risering och -polarisering.³ Jag delar denna uppfattning men anser också att det många gånger är svårt för kvinnor att bemöta ett skämt riktat mot kvinnor med ett annat riktat mot män, eftersom kvinnor ofta befinner sig i en position som innebär mindre makt och då är det svårt eller omöjligt att kontra med ett anti-mansskämt.

Subversiv humor å andra sidan bryter ner barriärer och kullkastar strikt könskategorisering, den slår inte nödvändigtvis mot individer utan företrädesvis mot basen för sociala orättvisor och oförtjänta privilegier (Bing 1999). I stället för att skapa självuppfyllande profetior om kvinnors tillkortakommanden kan den subversiva humorn avslöja könade sociala strukturer (Crawford 1995), som i följande exempel (för fler exempel se Bing 1999 och Crawford 1995):

En skämtteckning föreställande ett sammanträde där den manlige ordföranden säger till församlingens enda kvinna: "Det var ett utmärkt förslag, fröken Triggs. Kanske någon av herrarna här skulle vilja lägga fram det?" (Från *The New Yorker*, citerat efter Bing 1999:8.)

En skämtteckning där ett manligt rånoffer har kontaktat två kvinnliga poliser:

Man: I've been ROBBED! Some &#* took my wallet!

Cop 1: Well, what did you EXPECT?

Cop 2: You're dressed so EXPENSIVELY!

Cop 1: I'm afraid you wouldn't have much of a case ...

Cop 2: It'd be YOUR word against THEIRS!

Man: WHAT?!

Cop 2: How could you prove that you weren't will?

Man: WILLING?

Cop 1: Nice men keep their wallet covered in public. They spend money MODESTLY ...

Cop 2: ... and don't call attention to their financial charms!

Cop 1: Otherwise, people get the wrong idea!
 Cop 2: If someone takes your money, it's
 YOUR fault, not THEIRS!
 Man: This ... THIS IS CRAZY!
 Cop 1: No, this is *role-reversal*!
 Cop 2: I mean, if you arouse somebody finan-
 cially, you've GOT to follow through ...
 (Marian Henley, i *Hysteria*, sommaren 1993, cite-
 rat efter Bing 1999:8 f.)

Det finns således goda grunder att bejaka den subversiva humorn framför den divisiva men det är inte alltid så lätt att avgöra vad som är vad. Olika personer kan också uppfatta och tolka ett och samma skämt på olika vis. Men när man hör vissa typer av divisiva skämt är det lätt att hålla sig för skratt – och kanske också lätt hänt att man uppfattas som en som inte har någon humor ...

Myten att kvinnor saknar humor

Vi lever med ett antal myter och folklingvistiska föreställningar om olika gruppers språkliga beteende, som exempelvis att kvinnor saknar humor, att kvinnor är oerhört pratsamma och att män inte kan tala om känslor. I den västerländska kulturen har myten att kvinnor inte har någon humor funnits länge, åtminstone sedan mitten av artonhundratalet (Crawford 1995). Emellanåt uppmärksammas myten och försök görs att avliva den. Ett svenskt exempel är artikelserien *Kvinnor har ju ingen humor*, som publicerades i *Aftonbladet* hösten 1980. Den behandlade roliga kvinnor och deras verk. Serien resulterade året efter i en antologi, *Fnitter*, med texter och bilder av kvinnliga skribenter, tecknare och fotografer. Boken blev en framgång och *Fnitter*-redaktionen har givit ut ytterligare fyra böcker med kvinnliga humorister.

Att det faktiskt behövs särskilda böcker som lyfter fram kvinnor beror på att kvinnor är dåligt representerade i humorantologier och liknande publikationer. Detta gäller förstås inte bara Sverige. En av de avgörande förklaringarna till att kvinnor inte finns med tycks vara just att de anses sakna sinne för humor (Crawford 1995, Jenkins 1985). Detta har återigen med tolkningsföreträdare att göra. I en

amerikansk humorantologi skriver en man på fullt allvar att när hans fru och hennes vänin-
 nor pratar och skrattar kan han inte förstå
 humorn, varför hans slutsats blir att de inte
 kan ha sagt något roligt. Om en man skämtar
 och kvinnor inte skrattar anses det bero på att
 kvinnor inte har humor, om en kvinna skämtar
 och män inte skrattar beror det i stället på
 att kvinnor inte är roliga (Jenkins 1985).
 Uppfattningen att det är pojkar som är roliga
 grundläggs tidigt i vår kultur: i ett ordtest har
 det visat sig att förskolebarn förknippar frasen
 ”är rolig” med manligt kön (Einarsson 1981).

Män uppmärksammar mäns humor

Om vi flyttar fokus från humorskaparna till
 produkterna finner vi också en manlig domi-
 nans. I komedier på tv och film, i tecknade
 serier och humorböcker kan man få ett
 intryck av att rollen som rolig hör ihop med
 pojkar och män, eftersom man så ofta möter
 en manlig huvudperson, även om undantag
 finns. När jag i en enkätundersökning frågade
 efter den roligaste litterära figuren svarade
 informanterna med 90 manliga figurer och
 en enda kvinnlig.

Denna enkätundersökning syftade till att ta
 reda på vem man anser vara rolig och därige-
 nom ytterligare belysa varför och hur skämtar-
 rollen förknippas med manligt kön i vår kul-
 tur. Enkäten har besvarats av ett drygt hundra-
 tal studenter, de flesta i åldern 20–25 år. Några
 frågor riktas mot den offentliga sfären, det vi
 möter i medierna. Dessa frågor gäller vilken
 skådespelare, rollfigur (från film eller tv) och
 litterär figur informanterna anser vara roli-
 gast. Eftersom man kan anta att det finns
 många fler manliga än kvinnliga komiker och
 att det också skrivs många fler roliga roller för
 män, har jag även formulerat ett par frågor
 som gäller vardagserfarenheter från skolan
 och familjen. Där bör ju informanten i
 genomsnitt möta lika många personer av var-
 dera könet. (En utförligare redogörelse och
 diskussion av denna undersökning finns i
 Ohlsson 1999).

I enkätsvaren är det genomgående poj-
 kar/män som framhålls som roliga, även om

kvinnor visar en tendens att också uppmärksamma kvinnor. Detta framgår tydligt vid frågan om roligaste skådespelare – här nämns 125 män mot 13 kvinnor. Endast en av dessa kvinnor nämns av en man. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svar är statistiskt signifikant. I svaren på frågan om roligaste rollfigur förekommer ytterst få kvinnliga namn, vilket kan tänkas hänga samman med att flera av de roliga kvinnliga skådespelare som nämndes är stå upp-komiker utan någon direkt rollfigur. Samma tendens men ännu starkare gäller frågan om roligaste litterära figur; endast en kvinnlig figur förekommer bland svaren. Vid de två sistnämnda frågorna finns alltså inga skillnader mellan mäns och kvinnors svar.

När det gäller egna vardagserfarenheter blir det dock tydligt att det finns gott om roliga kvinnor – i alla fall i de kvinnliga informanternas svar. Vid frågan om vem man minns som roligast från familjekretsen utgör de kvinnliga släktingarna 29 procent. Papporna framhålls som allra roligast, medan det bara är en kvinnlig informant som kommer ihåg en rolig mamma.

Frågan om roliga personer under skoltiden är den enda där kvinnorna nämner nästan lika många kvinnor som män, medan männen även här huvudsakligen uppmärksammar män. I de kvinnliga informanternas svar blir det tydligt att flickor både har mycket roligt och upplever sig ha roliga och underhållande kvinnliga kamrater. Vid de båda frågorna om egna vardagserfarenheter är skillnaderna mellan kvinnors och mäns svar statistiskt signifikanta.

En allmän tendens i enkätsvaren är alltså att fler pojkar/män framhålls eller blir ihågkomna som roliga än flickor/kvinnor. Att så är fallet vid de enkätfrågor som avser det vi möter i medierna kunde man förvänta sig. Däremot är det anmärkningsvärt att det nästan enbart är kvinnor som uppmärksammar de roliga kvinnor, verkliga och fiktiva, som faktiskt finns. Här finner vi förmodligen en av flera förklaringar till myten att kvinnor inte har någon humor.

Vad säger forskningen – har kvinnor humor?

Som kvinna blir man häpen över att läsa att det faktiskt finns psykologisk forskning som hävdar att kvinnor inte har lika mycket humor som män. Här har vi alltså att göra med genus-systemet på sociostrukturell nivå, d.v.s. forskningen reflekterar den dominerande synen på genus. Intressant nog finns det också forskare som driver tesen att människor under medeltiden saknade humor, vilket skulle bero på att de inte var kapabla att se saker från olika perspektiv eller att tänka abstrakt (se vidare Ferm 1997, där detta diskuteras och vederläggs). – Tilläggas kan också att om man hävdar att abstrakt tänkande är en förutsättning för humor, så måste även små barn sakna humor, vilket knappast är fallet.

Mary Crawford (1995) har granskat den psykologiska humorforskningen utifrån ett genusperspektiv och funnit att det finns mycket att ifrågasätta i denna typ av undersökningar. Forskningen har huvudsakligen sysslat med uppskattning av humor och inte själva skapandet av humor. För att avgöra i vilken utsträckning olika försökspersoner uppskattar olika typer av humor har försökspersonerna fått gradera ett antal olika stimuli utifrån hur roliga de anser dessa vara. Det material försökspersoner har fått bedöma har varit t.ex. skämtteckningar och roliga historier som forskaren har kategoriserat utifrån olika variabler som t.ex. fientlighet.

Uppläggningsen av dessa undersökningar har på många sätt en manlig infallsvinkel. Vad gäller det material som valts för bedömning visar det sig främst ha manliga upphovsmän och vidare är kvinnor ofta måltavla för skämtet, som ibland är sexistiska. Att kvinnor uppskattar sexistisk humor i lägre grad än män är knappast förvånande – jag föreställer mig att den ovan citerade liknelsen mellan en fet flicka och en moped har större utsikter att roa män än kvinnor. I nyare forskning där man använt sig av icke-sexistiskt eller feministiskt material har utfallet blivit ett annat. Försökspersoners bedömningar av icke-sexistiskt och icke-aggressivt material visar få könsskillnader i uppskattning av humor, medan feministiska skämt och teckningar uppskattas mer av kvin-

nor än av män. Av detta följer att man med ett feministiskt stimulusmaterial på motsvarande sätt skulle kunna "bevisa" att män inte har lika mycket humor. Något sådant vore givetvis ett anti-feministiskt projekt, eftersom det skulle bidra till falska föreställningar om genus.

Ett annat validitetsproblem som Crawford framhåller är dekontextualisering av humorn. I humorforskningen har "sinne för humor" definierats operationellt som uppskattning av en uppsättning skämt i en laboratoriemiljö. Man har då helt bortsett från den sociala kontext som kommunikation, allvarlig eller skämtsam, normalt förekommer i. Spontant skämtande har så gott som aldrig tagits med som stimulus. En rolig historia eller en skämtteckning är däremot dekontextualiserad, d.v.s. den har sin färdigkonstruerade poäng helt oavsett i vilken situation man hör eller ser den. I en annan typ av humorforskning, där försökspersonerna ombeds att föra dagbok över humor i sitt vardagsliv, visar det sig att den färdigkonstruerade, dekontextualiserade humorn utgör en mycket liten del av informanternas rapporterade upplevelser av humor. Dagböckerna berättar främst om spontan och kontextanknuten humor. (Detta stämmer också med de ovan refererade samtalsstudierna, Almlöv & Ohlsson 1996, Ervin-Tripp & Lampert 1992, Pizzini 1991.)

Hur könsskillnaderna förklaras i den pre-feministiska humorforskningen är en annan central fråga. Crawford & Gressley (refererad i Crawford 1995) har bl.a. undersökt vilka motiveringar för att studera könsskillnader och vilka förklaringar till de funna skillnaderna som gavs i ett representativt urval av forskningsrapporter. Intressant nog visade det sig knappt finnas några förklaringar alls. Trots att dessa forskare valt att studera könsskillnader var förklaringarna korta och vagt inriktade på samhälleliga förväntningar. Härigenom framställs skillnaderna som essentiella och naturgivna. Resultaten både speglar och legitimerar fördomsfulla föreställningar om genus. Som Deborah Cameron (1992:81) har uttryckt saken: "the important thing about sex difference is not what it *is* so much as what it is made to mean".

Avslutande diskussion

Att flickor och kvinnor inte kommer till tals i offentligheten på samma sätt som pojkar och män vet vi från tidigare forskning om skolan, massmedier och politiken (se t.ex. Almlöv & Ohlsson 1996 för en kort översikt). Att de inte heller skämtar lika mycket i offentliga situationer har de ovan refererade undersökningarna från skolan, massmedier och sjukhus visat. Detta beror inte på att kvinnor är mindre prat-samma eller skämtsamma; undersökningar från privatsfären har visat att kvinnor både är talföra och gärna skämtar. Förklaringen står snarare att söka i makt- och statusrelationer samt i våra kulturella koder – och i en växelverkan mellan dessa.

Kulturella koder

Våra kulturella koder är fortfarande till stor del sådana att män förväntas stå i centrum, prata och underhålla, medan kvinnor förväntas vara mera tillbakadragna men bidra med uppskattande skratt och få status mer genom ett tilldragande yttre. Den offentliga sfären har av tradition varit en manlig domän, vilket innebär att kvinnor stöter på särskilda problem inom högre utbildning eller på den del av arbetsmarknaden som inte är traditionellt kvinnlig. Det kan vara svårt att kombinera kulturens bild av kvinna och av akademiker (Søndergaard 1994), och för yrkeskvinnan är varken traditionellt kvinnligt eller manligt uppträdande möjligt. För den som ger sig in på det motsatta könets domän är det framför allt könsidentiteten som ifrågasätts (Eckert 1989).

Att kombinera kvinnlighet och humor är inte heller det lättaste utanför enkönade kvinnogrupper. Så här kommenteras saken av ett par kvinnor som är proffs på humor. Först Anna Mannheimer, journalist och TV-underhållare:

– Jag tillhörde aldrig de söta tjejerna i klassen. Så då hittar man något annat: ful men kul. Det var ett sätt att få vara med killarna, säger Anna Mannheimer, som ingen i dag skulle kalla ful men väl rolig.

– Så jag berättade roliga historier medan killarna kysste min bästa kompis ... [---]

– Humor är inget lönsamt drag för tjejer att utveckla som parningsgrej. Ett par silikonbröst smäller högre. Men samtidigt kan man se att ju mer status kvinnor får desto lättare kan man skämta om kvinnliga områden och erfarenheter. Inte bara om lumpen och hembränt. (Khaldi 1998)

Och vidare skådespelerskan Jessica Zandén, som blivit känd för både sina allvarliga och komiska roller och som även turnerat som ståuppare:

– Kvinnor som skrattar högt och berättar ekivoka historier blir lätt betraktade som jobbiga och obehagliga. Om en man gör samma sak anses han underhållande och charmerande. [---] Jag har ofta känt ett tvång att tona ner mina roliga sidor för att leva upp till någon slags bild av kvinnlighet. Helt klart är det så att kvinnor förväntas hålla tillbaka sig själva och i stället lyssna och le åt män. Men jag vägrar att spela det spelet. Jag kan inte göra om mig och vara någon annan än den jag är. (Olson 1997.)

Detta dilemma behandlas i en amerikansk bok med råd om hur man fångar Mr Rights hjärta (Fein & Schneider 1995), f.ö. utgiven i svensk översättning 1998. Det gäller att satsa mer på utseendet än på den verbala charmen, d.v.s. att se kvinnlig ut och agera kvinnligt och ladyligt, att vara tyst och gåtfull – och försiktig med skämtet! Att vara hysteriskt rolig går bra bland tjejkompisar men inte om man vill framstå som attraktiv i en mans ögon. Man får en bild av två olika kvinnliga kulturer: en i enkönade grupper och en annan i blandade. Nu är den här boken amerikansk, men nog kan mycket roliga kvinnor riskera att betraktas som okvinnliga även hos oss.

Man kan fråga sig hur råd i samma fråga riktade till män skulle te sig, eftersom de förväntas vara underhållande. Skämtande kan med en term från Søndergaard (1994) beskrivas som en manlig könskonstituent, med vilket avses ett förhållningssätt eller en handlingsform som fungerar konstituerande för

den sociala könsidentiteten. Humor som könskonstituent kan ses bland skolpojkar, när t.ex. ett machobeteende mytologiseras i berättelser om olika utmaningar eller när humor används för att visa upp ”hård” maskulinitet och tränga undan rädsla och osäkerhet (Kehily & Nayak 1997). I skolan kan skämtande vara ett sätt att distansera sig från skolkulturen, särskilt för de elever, läs pojkar, som upplever en motsättning mellan den lokala kulturen och skolkulturen.

Makt och status

Makt och status påverkar vem som kan skämta och hur skämtet bemöts, och män har oftare maktpositioner. I diskussionen av den italienska studien från förlossningsavdelningar framhåller Pizzini (1991) att det inte bara är den institutionella hierarkin som påverkar vem som kan ta initiativ till skämt, utan även bredare definitioner av kulturella roller. Sjuksköterskors roller i förhållande till läkare definieras av både institutionshierarkin och det faktum att de är kvinnor.

Eftersom kvinnor saknar makt går deras väg till personligt inflytande i stället via moralisk auktoritet, och kvinnor samlar symboliskt kapital för att framstå som personer värda inflytande, menar Penelope Eckert (1989). Det kan också vara viktigt för män att samla symboliskt kapital, men skillnaden är att det för kvinnor är den enda väg de ostraffat kan ta för att få inflytande. Medan män kan rättfärdiga och definiera sin status på basis av prestationer, ägande och institutionell makt, måste kvinnor bygga sin på basis av den egna karaktären. Jag tror att detta faktum kan bidra till att det för kvinnor kan vara viktigare att förmedla en bild av sig själva som kloka, kompetenta och värda att lyssna på än som underhållande.

Att uppleva att man blir ignorerad är givetvis obehagligt. På sammanträden och i andra formella situationer erfar kvinnor ibland att deras förslag och åsikter inte beaktas – jämför skämtteckningen med fröken Triggs ovan! Ändå är det nog lättare att ta att ett seriöst förslag ignoreras än ett skämt, eftersom ett oupp-

skattat skämt kan få talaren att känna sig socialt inkompetent. Även bemötandet, eller snarare bristen på bemötande, kan dämpa kvinnors lust att skämta i vissa situationer.

Att män huvudsakligen uppmärksammar män har att göra med människors tendens att jämföra sig med andra av samma kön, vilket också kan relateras till makt. Män jämför sig med andra män eftersom kvinnor inte räknas. Kvinnor jämför sig på motsvarande sätt med kvinnor, samtidigt som de håller ett vakande öga på hur detta påverkar deras relation till manligt definierad status (Eckert 1989). Denna iakttagelse kan generaliseras till andra sociala maktstrukturer. Man kan tänka sig att en överklass – social, politisk, ekonomisk eller etnisk – huvudsakligen jämför sig med sin egen grupp, eftersom andra inte räknas. Exempelvis lägger inte majoritetsbefolkningen märke till minoriteter eftersom de inte tillmäts någon betydelse eller något intresse. – Det faktum att män inte uppmärksammar kvinnor är ett problem för kvinnor på många områden. Det är viktigt att lyfta fram och påminna om sådana strukturella maktförhållanden, för att de personer som ignoreras, antingen de är allvarliga eller skämtsamma, inte ska känna sig socialt inkompetenta utan bli medvetna om och analysera de maktmekanismer som faktiskt finns.

NOTER

1. Emerson diskuterar hur omförhandlingen av ett skämt till allvar kan gå till. Här har jag vinklat hennes exempel något annorlunda än hon själv gör.
2. Ervin-Tripps & Lamperts kategorisering bygger på Ziv (1984).
3. Jämför också vad Berit Ås (1979) har skrivit om förlöjligande som härskarteknik.

LITTERATUR

Referenser

- Adelswärd, Viveka (1995): "Institutionella samtal – struktur, moral och rationalitet. Några synpunkter på värdet av samtalsanalys för att studera mötet mellan experter och lekmän", *Folkmålsstudier*, nr 36/1995.
- Almlöv, Cecilia & Maria Ohlsson (1996): "Hur skämtar vi? Om barns och vuxnas skämt i ett könsperspektiv", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 2/1996.
- Bing, Janet (1999): "Gendered Jokes: Building Boundaries or Subverting Sexism?" 3.3.1999. <http://courses.lib.odu.edu/engl/jbing/humor.html>
- Cameron, Deborah (1992): *Feminism and Linguistic Theory*, 2 uppl., London: MacMillan.
- Coser, Rose Laub (1960): "Laughter Among Collegues. A Study of the Social Functions of Humor Among the Staff of a Mental Hospital", *Psychiatry*, vol. 23.
- Crawford, Mary (1995): *Talking Difference. On Gender and Language*, London, Thousand Oaks & New Dehli: Sage.
- Eckert, Penelope (1989): "The Whole Woman: Sex and Gender Differences in Variation", *Language Variation and Change*, nr 1/1989.
- Einarsson, Jan (1981): *Bekönade ord i förskolan*, Språk och kön i skolan nr 7, Inst. för ämnesmetodik och ämnesteorin, Lunds universitet.
- Einarsson, Jan & Tor Hultman (1984): *Godmorgon pojkar och flickor. Om språk och kön i skolan*, Malmö: Liber.
- Emerson, Joan P. (1969): "Negotiating the Serious Import of Humor", *Sociometry*, vol. 32.
- Ervin-Tripp, Susan M. & Martin D. Lampert (1992): "Gender Differences in the Construction of Humorous Talk", Kira Hall, Mary Bucholtz & Birch Moonwomon (red.) *Locating Power. Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*, vol. 1. Berkeley CA: Berkeley Woman and Language Group.
- Ferm, Olle (1997): "Humour in the Middle Ages", Olle Ferm and Bridget Morris (red.) *Master Golyas and Sweden. The Transformation of a Clerical Satire*, Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- Gomard, Kirsten, (1996): "Sprog, kommunikation og køn – med Århus Byråd som eksempel", *Kvinder, køn & forskning*, nr 2/1996.
- Jenkins, Mercilee M. (1985): "What's so Funny? Joking among Women", Susan Bremner, Noelle Caskey & Birch Moonwomon (red.) *Proceedings of the first Berkeley Women and Language Conference*, Berkeley CA: Berkeley Woman and Language Group.
- Kehily, Mary Jane & Anoop Nayak (1997): "'Lads and Laughter': Humour and the Production of Heterosexual Hierarchies", *Gender and Education*, vol. 9, nr 1/1997.
- Ohlsson, Maria (1992): "Lek, samarbete och konflikt. Om flickors och pojkars interaktion och diskussion i grupp-samtal", Britt-Louise Gunnarsson & Caroline Liberg (red.) *Språk, språkbruk och kön*, Rapport från ASLA:s nordiska symposium i Uppsala, 7–9 november 1991, ASLA:s skriftserie nr 5, Uppsala.

- Ohlsson, Maria, (1999): "Kvinnor, män och humor. Resultat från en enkätundersökning", Inge Lise Pedersen & Jann Scheuer (red.) *Sprog: køn – og kommunikation*, Rapport fra 3. Nordiske Konference om Sprog og køn, København, 11.–13. Oktober 1997. Köpenhamn: C.A. Reitzels forlag.
- Ohlsson, Maria (under utg.): "Att konstruera kön. En studie av skolelever i enkönad och blandad grupp", Lars-Gunnar Andersson m.fl. (red.) *Svenskans beskrivning 23. Förhandlingar vid Tjugotredje sammankomsten för svenskans beskrivning 15-16 maj 1998*, Göteborg.
- Pizzini, Franca (1991): "Communication Hierarchies in Humour: Gender Differences in the Obstetrical/Gynaecological Setting", *Discourse and Society*, vol. 2 (4).
- Søndergaard, Dorte Marie (1994): "Køn i formidlingsproces mellem kultur og individ. Nogle analytiske greb", *Psyke & Logos*, nr 15/1994.
- West, Candace & Don H. Zimmerman (1991): "Doing Gender", Judith Lorber & Susan A. Farrell (red.) *The Social Construction of Gender*, Newbury Park: Sage.
- Ziv, Avner (1984): *Personality and Sense of Humor*, New York: Springer.
- Ås, Berit (1979): "De 5 herskerteknikker – om ufarliggjøring av undertrykkerens våpen", *Årbog for kvinderet 1979*, Köpenhamn.

Källor

- Fein, Ellen & Sherrie Schneider (1995): *The Rules. Time-tested Secrets for Capturing the Heart of Mr Right*, New York: Warner Books.
- Khaldi, Warda (1998): "Ha-ha-ha modet att skämta, tjejer", *Expressen* 5/12 1998.
- Olson, Lena (1997): "Skoj, sa hon – jasanya", *Göteborgs-Posten* 20/12 1997.

SUMMARY

This article explores humour from a gender perspective, starting from the notion that the relationship between gender and humour can be analyzed at all levels of the gender system. Three issues are discussed: how women and men make jokes, how we joke about women and men and the myth that women lack a sense of humour.

Studies of gendered jokes have shown that jokes can have the effect of creating boundaries between groups by reinforcing popular assumptions and beliefs, e.g. that women always chat and gossip. Humour, however, can also be used to subvert sexism. But the fact that women are often the butt of gendered jokes can explain why women do not always appreciate such jokes. This in turn can reinforce the stereotype of the humourless female.

Joking as well as the jokes themselves reflect both power relations and cultural codes. Men more often have a position of power and power and status influence who can initiate a joke in a certain situation and also affect the reception of the joke. Professional women can find it hard to get heard in public, which is probably why it is more important for women to appear competent and worth listening to than to be considered funny. Furthermore, cultural codes have a strong impact on gender identities. When it comes to being attractive to the opposite sex, humour seems to be an important trait in men whereas beauty still is considered more desirable in women.

Maria Ohlsson
FUMS
Uppsala universitet
Box 527
751 20 Uppsala